

B. MASIONIENĖ

TOLSTOJYSTĖ LIETUVOJE

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvoje labai populiarios buvo religinės etinės Levo Tolstojaus pažiūros.

Po 1881 metų (šią datą pats rašytojas laikė savo idėjinio lūžio pradžia) L. Tolstojus griežtai pasmerkė privilegijuotąją luomą, pasisakė prieš privačią žemės nuosavybę, prieš „skęstančios patvaldystės“ ramstį — oficialiąją bažnyčią. V. Leninas rašė, kad L. Tolstojus, išreišdamas engiamųjų Rusijos liaudies masių nuotaikas, siekė „iki pamatų nušluoti tiek valdinę bažnyčią, tiek dvarininkus <...>, panaikinti visas senąsias žemėvaldos formas ir santvarką <...>, vietoje policinės-klasinės valstybės sukurti laisvų ir lygiateisių valstiečių bendrąjį gyvenimą“¹. Tai pasiekti, galvojo L. Tolstojus, galima žmonių moralinio tobulėjimo keliu. „Mano, kaip ir kiekvieno, gyvenimo tikslas — *gyvenimo pagerinimas*, priemonė viena — *savęs pagerinimas*“², (mano pabraukta. — B. M), — sakė rašytojas. Didžiausią vaidmenį skirdamas žmogaus sąžinei, jis kūrė idealistinę-utopinę pasaulio pertvarkymo programą. Individualų dorovinį tobulėjimą rašytojas laikė svarbiausia visuomenės tobulėjimo sąlyga, nes, paties L. Tolstojaus žodžiais tariant, „žmogaus gyvenimas keičiasi <...> tik nuo kiekvieno žmogaus vidinio darbo su pačiu savimi“³. Atmetęs revoliucinį kelią kaip nedorovingą, jis skelbė pasyvų pasipriešinimą arba **nedalyvavimą** tame, kas remia antiliaudinę santvarką, kas prieštarauja doroviniams bei religiniams asmenybės įsitikinimams.

Rašytojui atrodė, kad „nedalyvavimas“ yra žymiai stipresnis ir kovingesnis ginklas kaip maištai, streikai, teroras ar socialistinės literatūros platinimas. Kas nori kovoti su blogiu, tas turi nedalyvauti „nei teisme, nei administracijoje, nei jokiame kitoje valstybinio smurto tarnyboje“⁴,

¹ V. I. Leninas, Levas Tolstojus, kaip Rusijos revoliucijos veidrodis. — Kn. „Leninas apie kultūrą ir meną“, Vilnius, 1960, p. 96.

² Cituojama pagal: E. Gaškienė-Cervinskienė, Levas Tolstojus, Vilnius, 1960, p. 37.

³ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, М., 1936, т. 36, стр. 161.

⁴ Ten pat, p. 153.

nesinaudoti „pinigais, kurie prievarta surenkami iš liaudies“, o svarbiausia — nedalyvauti karo tarnyboje, kuri yra „visų blogybių šaknis“⁵. L. Tolstojus klaidingai tikėjo, kad visuotinis pasyvus pasipriešinimas taikiu būdu padarysias tai, ką revoliucionieriai, jo nuomone, norį padaryti smurtu, kad valdančiosios klasės susipras ir pačios nulips nuo varguolių sprando, nelaukdamos, kol jas numes ir sutraiškys.

Demaskavęs oficialiąją religiją, atmetęs jos paslaptis ir mistiką, rašytojas ieškojo išsigelbėjimo „apvalytoje“ religijoje. Dievą L. Tolstojus suprato kaip dvasinį pradą, kuris pasireiškia kiekviename žmoguje, jei tik jis seka vieninteliu teisingiausiu gyvenimo dėsniu — mylėti kitą žmogų, nežiūrint klasinio ar tautinio skirtumo, nedaryti jam to, ko nenori, kad tau darytų kitas.

Religinį etinį L. Tolstojaus mokymą V. Leninas pavadino „neabejotinai utopiniu ir savo turiniu reakciniu tiksliausia ir giliausia to žodžio prasme. Bet,— pabrėžė V. Leninas,— iš to visiškai neišeina nei tai, kad tas mokymas nebuvo socialistinis, nei tai, kad jame nebuvo kritinių elementų, kurie gali teikti vertingos medžiagos priešakinėms klasėms šviesti“⁶.

Dar rašytojui gyvam esant, atsirado jo mokymo pasekėjų. Pirmiausia išsivystęs Rusijoje, šis judėjimas pasiekė net Ameriką. Kūrėsi tolstojininkų kolonijos, kurių nariai kolektyviai dirbdavo žemę, būdavo vegetarai ir abstinantai, dėvėdavo kaimišką drabužį, atsisakydavo eiti kariuomenėn ir pan.

Ypač didelė tolstojystės įtaka buvo rusų-japonų karo metu; ji smarkiai išaugo, rašytojui mirus (1910 m.) ir I pasaulinio karo dienomis. Tokie svarbūs laikmečio įvykiai, kaip karas, jaudino žmones, vertė ieškoti kokios nors išeities. Būdinga tai, kad darbininkijoje tolstojystė rado mažesnę atgarsį, užtat plito valstietijos ir inteligentijos tarpe. Tai lėmė silpnesnį šių sluoksnių ryšiai su revoliuciniu judėjimu, jų iliuzinis tikėjimas taikia konflikto baigtimi, polinkis į rezignuojančią dvasinę būseną.

Tolstojininkų judėjimas neaplenkė ir Lietuvos, kurią XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje greitai pasiekdavo Rusijos visuomeninės minties atgarsiai. Lietuvių visuomenės atstovus domino ne vien pasaulyje plačiai pagarsėjęs rašytojo veikalai, bet ir jo skelbiamos tiesos, kurios savo metu, greta socializmo mokslo, sudarė bene ryškiausią idėjinę kryptį Rusijos imperijoje. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių periodinė spauda nemažai rašė apie religines etines L. Tolstojaus pažiūras. 1894 m. JAV lietuvių laikraštis „Nauja gadynė“ (Nr. 6) informavo skaitytojus: „Maskolijoje gyven garsus raštinynas grovas Lev Tolstoj yr tikras išpažin-

⁵ Ten pat.

⁶ V. Leninas, L. N. Tolstojus ir jo epocha.— Kn. „Leninas apie kultūrą ir meną“, Vilnius, 1960, p. 140.

tojį evangelijos. Jis nepripažįsta stačiatikių tikybės ir skiriasi nuo jos daugel dalykuose. . .”

Skaidant iktarybinę periodiką, peržiūrint straipsnius apie L. Tolstojų bei jo kūrinių recenzijas (o jų yra labai daug), įsitikini, kad būta nemaža žmonių, kurie pritarė L. Tolstojaus skelbtajai etikai. Tai iš dalies galima pasakyti apie G. Petkevičaitę-Bitę, kuri, mirus rašytojui, parašė nekrologą, išryškindama L. Tolstojaus, kaip filosofo ir moralisto, reikšmę. Apie jo skelbtąjį „nesipriešinimo“ principą G. Petkevičaitė rašė: „Visiems tokią šviesybę praregėjusiems, ji jau nebeišdils iš akių. Jų širdyse Tavo ranka mesti grūdai nežus Milžine-Sėjike!“⁷ Įdomių minčių apie L. Tolstojų ir jo skelbtąsias tiesas randame rašytojos „Karo meto dienoraštyje“.

Gydytojas ir pažangus visuomenės veikėjas M. Kuprevičius straipsnyje „Ačiū garbingiausiam Levui Tolstojui“⁸ daug dėmesio skyrė etinėms L. Tolstojaus pažiūroms, nurodė jų poveikį sau pačiam. . . Kalbininkas N. Grigas, susidomėjęs tolstojyste, išvertė ir išleido moralizuojančio pobūdžio L. Tolstojaus apsakymą „Ponas ir bernas“⁹. Pedagogas J. Trečiokas žavėjosi L. Tolstojaus mokymu, išvertė tolstojizmo principus išreiškiančią „Pasaką apie tris brolius. . .“¹⁰

Vienas iš pirmųjų L. Tolstojaus religinio etinio mokymo pasekėjų Lietuvoje buvo jaunas poetas Edmundas Steponaitis (1892—1908). E. Steponaitis pragyveno trumpą, bet sudėtingą dvasinį gyvenimą. Labai anksti pramokęs rusiškai, jis susipažino su L. Tolstojaus veikalais. 1906 m. ėmė rašyti eilėraščius ir beveik tuo pat metu pasidarė, jo paties žodžiais tariant, „aklu socialistu“, nors neužilgo tas „jaunumo karštis užgeso, išsiblaškė“. Kūrinėlyje „Kalėdų naktis“ (1907) poetas prisipažįsta, kad jis ėmęs ieškoti kitų idėjų, „tos šventosios tiesos, kuri tik viena duotų žmogui dvasios pasitenkinimą. . .“¹¹ Ką atrado Steponaitis, aiškėja iš jo privataus laiško, kuriame prisipažįsta: „Papuolė man į rankas Tolstojaus filscfijs“, ir „ramus ir dieviškas Kristaus mokslas <...> pūsterėjo į mane paguoda, sutaikino mane su gyvenimu. . .“¹² Pamėgęs L. Tolstojų, jis pakeitė savo gyvenimo būdą. Nuo 1906 metų buvo vegetaras, džiaugėsi tapęs paprastu darbininku, gyveno labai kukliai.

E. Steponaitis buvo parašęs keletą laiškų L. Tolstojui ir gavęs jo atsakymą¹³.

⁷ „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 89.

⁸ „Aušrinė“, 1911, Nr. 3.

⁹ Zr.: L. N. Tolstoj ir R. Tagore, Sielos progiedriai, K., 1931.

¹⁰ 1921 m. atskiru leidiniu išleido „Kultūros“ b-vė Šiauliuose.

¹¹ E. Steponaitio raštai, Kaunas, 1912, p. 49.

¹² Ten pat, p. 68.

¹³ Apie tai plačiau: J. Kuckallis, Kauniečiai — Levo Tolstojaus korespondentai. — „Gimtas kraštas“, 1970, Nr. 6, 7.

E. Steponaitis mėgino versti L. Tolstojaus apsakymą „Trys mirtys“, bet šis darbas liko nebaigtas. Be to, jis išvertė L. Tolstojaus straipsnį „Kaip darbo žmonėms išsiliuosuoti“, kuriame išdėstytos rašytojo pažiūros į visuomenės pertvarkymą. Šį vertimą drauge su originalu E. Steponaitis nusiuntė į klerikalinį žurnalą „Draugija“. Tuo metu jį redagavo aršus L. Tolstojaus pažiūrų priešas poetas A. Jakštas-Dambrauskas. Jis grąžino rankraštį atgal, parašęs: „Išverstas veikalėlis netinka nei „Draugijai“, nei „Nedėldienio Skaitymui“... Jeigu Tamsta norėtumei platesnių paaikškinimų — dėlko tamstos vertimas tapo atmetas, galiu juos Tamstai suteikti ypatingai“¹⁴.

E. Steponaitis nuėjo pas Jakštą ir ilgai su juo kalbėjosi. Po to pasikalbėjimo, anot sesers Apolonijos atsiminimų, kuriuos užrašė L. Gira, Edmundas „permainė savo manymą apie L. Tolstojų, tai yra atšalo, bet suvis nepametė“¹⁵. Vertimą atspausdino JAV lietuvių laikraštis „Vienybė lietuvininkų“ jau po E. Steponaičio mirties¹⁶.

Yra žinoma, kad A. Jakštas visai mėgino atkalbėti E. Steponaitį nuo L. Tolstojaus ir piršo jam rusų filosofą idealistą V. Solovjovą. Pastarojo raštus E. Steponaitis iš tiesų pamėgo, žavėjosi jo idėjomis, nupiešė net keletą jo portretų. Jau E. Steponaičiui mirus, lietuvių spaudoje polemizuota, ar jis buvęs L. Tolstojaus, ar V. Solovjovo pasekėjas. Tačiau šešiolikametis jaunuolis vargu ar galėjo būti tvirtas kurio nors mąstytojo šalininkas. Kaip ir kiekvienas jaunas žmogus, E. Steponaitis ieškojo, blaškėsi, greit susižavėdavo, greit ir atvėsdavo. Neabejotina tik, kad L. Tolstojaus religinės etinės pažiūros padarė jam stiprią dorovinę įtaką.

Į L. Tolstojų kreipėsi ir kiti lietuviai. Žinomas pedagogas ateistas J. Ilgūnas (1881—1956) į Jasnąją Polianą rašė 1909 metais, klausdamas, ar reikia krikštyti vaikus. Tolstojystė J. Ilgūnas mažai tesidomėjo — atsisakydamas įprastinių religinių apeigų, jis tenorėjo pasiremti L. Tolstojaus autoritetu¹⁷.

Keletą rašytojo laiškų buvo gavęs Andrius Kalendra (1885—1952). Tai buvo išsilavinęs, apsiskaitęs kaimietis, kuris labai domėjosi religinėmis etinėmis Tolstojaus pažiūromis ir pats jomis gyvenime vadovavosi. A. Kalendra, kaip ir visi tolstojininkai, užsiiminėjo fiziniu darbu, augino barzdą, nešiojo kaimietišką palaidinę, negėrė jokių svaiginamųjų gėrimų, buvo griežtas vegetaras.

Buvęs mokytojas tolstojininkas Edvardas Levinskas (g. 1893) parašė šių eilučių autorei, kad su A. Kalendra jis susipažino 1915 metų vasarą. Gyvendamas Joniškyje, jis išgirdęs, kad netoliese bernauja jaunas žmo-

¹⁴ F. Steponaičio raštai, Kaunas, 1912, p. 6.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ „Vienybė lietuvininkų“, 1909, Nr. 14—15.

¹⁷ Apie tai plačiau: S. Užkuraitė, Vienas laiškas.—„Kauno tiesa“, 1960.XI.20: J. Kuckailis, Kauniečiai — Levo Tolstojaus korespondentai.—„Gimtas kraštas“, 1970, Nr. 7.

gus, kuris visada vaikšto basas, nevalgo ne tik mėsos ir žuvies, bet ir pieno. Vieną dieną E. Levinskas su draugu jį aplankė. „Radome barzdą, basą žmogų, tad drąsiai paklausėme, ar tiesa, kad jis nevalgęs ne tik mėsos, bet ir pieno“. Šis atsakęs, kad taip, ir paklausęs, kas tie atvykęliai. E. Levinskas tarė: „Aš esu Levo Tolstojaus vienmintis, bet pieną ir kiaušinius dar valgau...“¹⁸ Po tokios įžangos užsimezgęs draugiškas pokalbis. A. Kalendra papasakojo, kaip jis, susidomėjęs L. Tolstojumi, metė lengvą darbą Rygoje, stojo į vagonų fabriką, bet, supratęs, kad tie vagonai skirti karo reikalui, pėsčias grįžo į Lietuvą...

A. Kalendra prašė L. Tolstojaus atsiųsti knygą „Carstvo božije vnutrivas“ („Dievo karalystė jumyse“) ir, kaip užmokestį, pasiuntė pašto ženklų. Knygą L. Tolstojus atsiuntė, o ženklus grąžino atgal, pabrėžęs, kad už savo knygas pinigų neima. A. Kalendra dar kelis kartus rašė L. Tolstojui ir gavo atsakymą. Pavyzdžiui, jis prašė rašytoją paaiškinti evangelijos posakį „nesipriešink piktam“, klausė, ar eiti į kariuomenę, plačiai papasakojo L. Tolstojui apie savo pažiūrų pasikeitimą. Paskutiniai du A. Kalendros laiskai sudomino L. Tolstojų. Ant vokų¹⁹ yra išlikęs L. Tolstojaus užrašas „lab. geras“ („оч. xop.“) ir „ger.“ („xop.“). Gaila, kad L. Tolstojaus laiskai A. Kalendrai žuvo gaisro metu per I pasaulinį karą.

Tolstojystės įtaka Lietuvoje ypač sustiprėjo 1914–1918 metais. Jau-nimas, sukrėstas karo baisybių, ima ieškoti būdų, kaip pataisyti visuomenę, kaip panaikinti socialinį politinį blogį. Grįžtantieji iš evakuacijos atsiveža rusų tolstojininkų judėjimo idėjas. Atmesdami revoliuciją kaip „nedorovingą“ visuomenės pertvarkymo formą, jie nukrypsta į pasyvaus pasipriešinimo adoraciją. Jie opoziciškai nusiteikia ir socializmo idėjų, ir naujai besiklostančios buržuazinės Lietuvos atžvilgiu. Ypač sparčiai L. Tolstojaus idėjos plinta Šiaurės rytų Lietuvos moksleivijoje.

Pagal mokytojo pensininko T. Stonio (Šiauliai) prisiminimus, mokinių tarpe buvo stipriai įsigalėjęs tada „madingas tolstojizmas“²⁰. Pats T. Stonis tolstojiškai smerkė 1914 metų karą, net mėgino savaip agituoti kareivius, dėl ko susiginčijo su artimu bičiuliu garsiuoju poetu J. Janoniu.

Tolstojystė palietė ir Janonių šeimą. Vyresnysis poeto brolis Myko-las, „rimtas, gabus, protaujantis jaunuolis“²¹, 1914 metais grįžęs iš kariuomenės atostogų, mėgino įrodinėti Juliui, Šiaulių gimnazijos moksleiviui, kad blogiui nereikia priešintis jėga. Mykolas tada buvo prisi-skaitęs Tolstojaus. Julius supykęs atžėžė: „Su piktybe negalima taiks-

¹⁸ E. Levinsko laiškas (Žagarė, 1969. II. 2) autorei.

¹⁹ A. Kalendros laiskai saugomi Valstybinio literatūrinio L. Tolstojaus muziejaus archyvuose Maskvoje (Nr. 48596-48599).

²⁰ „Literatūra ir kalba“, t. 8, Vilnius, 1966, p. 133.

²¹ Ten pat, p. 18.

tytis... Kas kerta į ausį vieną smūgį, tam reikia atsakyti dviem smūgiais" ²².

Jau pirmaisiais buržuazinės valstybės metais L. Tolstojaus pasekėjai Subačiūje ėmė organizuoti knygų leidimo bendrovę „Kibirkstėlė“. Jos lėšomis 1919 metais lietuvių kalba buvo išleisti du Tolstojaus kūriniai: apsakymas „Kuo žmonės gyvena“ ir traktatas „Kristaus mokslas vaikams teikiamas“. Vertė gimnazistas Pranas Skardžius. P. Skardžius tuo metu labai domėjosi Tolstojumi, skaitė jo raštus, artimai bendravo su mokytoju Baliu Dūda (1896–1924), kuris ir buvo „Kibirkstėlės“ iniciatorius.

B. Dūda, susipažinęs su L. Tolstojaus raštais, pritarė jo religinėms etinėms pažiūroms. Bet jis buvo ne aklas sekėjas, o plataus akiračio asmenybė. 1920 metais Dūbliškių kaime (Kupiškio valsčius) jis įkūrė savišvietos kursus, kuriuos galima pavadinti beveik liaudies universitetu. Paskaitas skaitydavo ir pats B. Dūda.

B. Dūda, kaip pasakoja jį gerai pažinojęs kraštotyrininkas J. Petrulis, buvęs ramus, nešnekus, bet labai principingas, sumanus žmogus. Jis buvo vegetaras, griežtas alkoholio priešas.

1921 metais B. Dūda organizavo žemės ūkio komuną, kuriai galėjo priklausyti humanistinių pažiūrų žmonės, pritariantys L. Tolstojaus mokymui ar šiaip simpatizuojantys rašytojui. Tai buvo pats B. Dūda, jo broliai Jonas ir Juozas, ūkininkai J. Gabrėnas, T. Kavoliūnas, K. Jėčius, jo sesuo Marytė, mokytojai M. Glemžaitė ir K. Augulis, trys seserys Garbauskaitės. Iniciatoriai susirado Dabužių dvarą netoli Kavarsko ir ruošėsi jį pirkti. Būrelis 1921 m. sausio mėnesį įsiformino juridškai, užregistravęs vadinamuosius „Gaminamosios bendrovės įstatus“.

Balys, Jonas ir Juozas Dūdos, taip pat K. Jėčius ir jo sesuo buvo nutarę parduoti savo ūkelius, o gautus pinigus panaudoti komunai, ypač L. Tolstojaus raštų leidimui lietuvių kalba.

Visą būrelį vienijo tai, kad jie, nors ir ne visi būdami tolstojininkais, gerai žinojo ir vertino rašytoją, norėjo pamėginti gyventi pagal L. Tolstojaus skelbiamus dorovės principus. Tačiau, apskritai, būrelis didesnių tikslų neturėjo. Tai matyti iš K. Jėčiaus laiško J. Petruliui, kur sakoma, kad norėta „bendromis jėgomis sukurti kultūringą gražų žemės ūkį“ ²³, įsigyti biblioteką ir pan.

Kai 1921 metais pavasarėjant ruošiasi persikelti į dvarą, pasklido gandai, kad bolševikai tveria kolektyvinius ūkius, prasidėjo skundai. 1921 m. kovo mėn. žvalgyba areštavo B. Dūdą, K. Jėčių su seserim, Garbauskaites. Kratos metu buvo rastas lapelis su užrašu „Gumanistų kuopos įstatai“. Ilgai negalvoję, žvalgybininkai surašė protokolą, kad, atseit, egzistuojanti komunistų kuopa, vyksta susirinkimai ir t. t. Suimtuosius

²² V. Kubilius, Julius Janonis, Vilnius, 1962, p. 130.

²³ K. Jėčiaus laiškas (1965.V.17) J. Petruliui – Asmeninis J. Petrulio archyvas.

atidavė karo lauko teismui. Grėsė sušaudymas. Laimei viskas truputį užsitęsė ir autoritetingų asmenų dėka (B. Dūda buvo dirbęs „Lietuvos ūkininko“ redakcijoje, gerai pažinojo F. Bortkevičienę ir M. Šleževičių) bylą pavyko perkelti į kariuomenės teismą. O ten jau buvo galima pasisamdyti advokatą. 1922 metais įvyko teismas. Advokatas kalbėjo, kad esąs nesusipratimas, nes ant lapelio užrašyta ne „komunistų“, o „humanistų“ kuopa, kad tai esanti L. Tolstojaus pasekėjų grupė ir kad tik džiaugtis reikia, jei atsiranda žmonių su iniciatyva... Pagaliau visus išteisino. K. Jėčius laiške, rašytame savo bičiuliui E. Levinskui 1969 m. vasario mėnesį, prisimena, kad juos įskundė kaimynai — stambūs buožės M. Kiaulėnas ir J. Vizbaras. „Kai advokatas teisme užklausė, ką gi yra Jėčius padaręs, tai skundikai pasakė, kad „Jėčius klijavo bolševikiškus atsišaukimus“, kur buvo nupiešta, kaip „kunigą pasikinkęs pilietis aria“²⁴. O tai buvęs rinkiminis valstiečių liaudininkų partijos plakatas... .

Po kalėjimo B. Dūdos sveikata pairo. Žmonės išsisklaidė, ir to „komunos“ projekto niekas nebeatgaivino.

B. Dūdos pradėtąją veiklą toliau tęsė artimas jo draugas E. Levinskas. Kaip jis pats prisimena, iki 1913 metų apie L. Tolstojų mažai ką nežinojęs. Sunkios dvasinės krizės laikotarpiu, kai jį, karštą kataliką, apniko religinės abejonės ir visas gyvenimas neteko prasmės, kai jis buvo tvirtai nusprendęs nusižudyti, netikėtai išgelbėjo... atsitiktinai pastebėta L. Tolstojaus knyga „Išpažintis“. Susidomėjęs antrašte, jis tuoj nusipirko knygą ir perskaitė. L. Tolstojus jam paliko didžiulį įspūdį, pakeitė pasaulėžiūrą. Tolstojystės įtakoje jis metė pelningą tarnybą Rygoje ir grįžo į kaimą „bendrauti su paprasta liaudimi, būti paprastu kaimo bernu artoju, mokytis žemės ūkio fizinių darbų“²⁵.

1920 metais E. Levinskas pradėjo mokytojauti 1923–1924 metais, gyvendamas Šiauliuose, jis leido žurnalą „Atgimimas“, propaguojantį religinį etinį L. Tolstojaus mokymą (kiek anksčiau Panevėžyje B. Dūda leido tokios pat krypties žurnalą „Meilės keliais“). E. Levinskui aktyviai padėjo B. Dūda, bet jis netrukus mirė greitąja džiova.

„Atgimimo“ paskirtis buvusi „žmonių dorai kelti ir dorinėms idėjoms skleisti žmonėse“. Jis turėjęs skatinti „atgimti — nustoti visokias piktenybes darius...“ Taip būsimio žurnalo kryptį apibūdino leidinys „Meilės keliais“ (1922, Nr. 4).

„Atgimime“ buvo talpinami publicistiniai straipsniai, nukreipti prieš bažnyčią, prieš militaristinę valstybių politiką. Bet apskritai, prisilaikydami tolstojiškos visuomenės pertvarkymo programos, žurnalo leidėjai ir

²⁴ K. Jėčiaus laiškas (1969 m. vasario mėn.) E. Levinskui. Asmeninis E. Levinsko archyvas.

²⁵ E. Levinskas, Trumpa mano gyvenimo apybraiža. Rankraštis, 2 sąs., p. 36.— Asmeninis E. Levinsko archyvas.

bendradarbiai propagavo evoliucinį vystymąsi, smerkė klasių kovą, teigė, kad žmonės pataisysią savo gyvenimą, dvasiškai tobulėdami.

„Atgimimo“ išėjo tik du sąsiuviniai, bet ir tie buvo konfiskuoti, o redaktorius teisiamas. Pirmąjį numerį konfiskavo už B. Dūdą straipsnį „Kaip kitur žmonės su karu kovoja“, o antrąjį — už J. Ilgūno straipsnį „Jėzus ir bažnyčia“. Trečiojo jau nebeleido patys, nes jo laukė ankstesniųjų likimas, o, be to, mirė B. Dūda.

Nustojus eiti žurnalui, E. Levinskas propagavo tolstojų kitokiu būdu — viešuose vakaruose „tolstojiškai“ demaskuodavo katalikų bažnyčios politiką (1925—1927 m. Kėdainių mokytojų seminarijoje), vertė ir leido L. Tolstojaus kūrinėlius, skaitė apie jį paskaitas.

1933 metų pradžioje Skaistgirioje jis skaitė paskaitą „Kodėl didysis rusų rašytojas Levas Tolstojus atsiskyrė nuo bažnyčios“. Už tai Žagarės klebonas ir tautininkai apskundė jį švietimo ministrui. E. Levinskas iš Skaistgirio buvo ištremtas į Tautginius. Kartu ištremė ir Žagarės pradžios mokyklos vedėją už tai, kad tame pačiame susirinkime skaitė nekrologą apie neseniai mirusį gydytoją, visuomenės veikėją, laisvamanį M. Kuprevičių. Oficialiame rašte E. Levinskui buvo pasakyta: „Įspėjau Tamstą savo paskaitomis neklaidinti žmonių“.

Mokytojaudamas Tautginiuose, E. Levinskas 1938 metais „Kultūroje“ (Nr. 6—7) išspausdino straipsnį „Šventųjų paveikslų garbinimas“, kuriame „tolstojiškai“ kritikavo bažnytines apeigas. Joniškio klebonas Korzonas su tuo žurnalo numeriu nuėjo skųstis pas pradžios mokyklų inspektorį Butkų. Šis buvo objektyvus žmogus, labai gerai vertino E. Levinsko mokytojavimą, todėl atsakęs: „Na, ką gi, klebone, ką aš čia galiu padaryti? Tam yra cenzūra. Jeigu cenzūra praleido... Rašykite, klebone, prieš.“ „Ką? Prieš?— surikęs klebonas Korzonas ir, pasičiupeęs tą „Kultūros“ numerį, eidamas lauk, pro dantis iškošęs:—„Parašysiu aš jam... Tuoj važiuoju į Kauną pas švietimo ministrą...“²⁶ Taip ir padarė. E. Levinską iškėlė į nuošalią Viešvėnų mokyklą.

E. Levinskas yra išvertęs ir savo bei kitų asmenų suaukotomis lėšomis išleidęs šiuos L. Tolstojaus kūrinius: „Kodėl žmonės svaiginasi“ (1928 m. „Kultūros“ nemokamas priedas), „Dievui ar mamonai?“ (1929), kartu su S. Viliūnu išvertė eilę religinių etinių L. Tolstojaus apsakymų ir sudėjo rinkinį „Iš tamsos į šviesą“ (1930), „Žodis dvasininkams“ (1931; 1928 m. išspausdinta žurnale „Kultūra“). Pastarąjį vertimą dėl aiškios antibažnytinės kūrinio krypties labai sunkiai praleido cenzūra. Kai leidinys dar buvo spaustuviėje, jį konfiskavo. Tik žurnalo „Mokykla ir gyvenimas“ bendradarbio geografo P. Šinkūno didelių pastangų dėka knygelė išėjo. Nemažai straipsnių apie L. Tolstojų bei jo kūrinių ver-

²⁶ E. Levinskas, *Trumpa mano gyvenimo apybraiža*, 3 sąs., p. 80—81.

timų E. Levinskas paskelbė periodikoje. Jis susirašinėjo su artimais rašytojo bičiuliais, jo literatūrinio palikimo tvarkytojais V. Certkovu, N. Gusevu, V. Bulgakovu ir kt.²⁷

Atrodytų, kad prie tolstojininkų galima priskirti ir M. Katkų. Iš tiesų, šio Lietuvos šviesuolio gyvenimas ir veikla gali atrodyti „tolstojiškais“. Dar 1928 m. M. Kuprevičius pavadino jį „Lietuvos Tolstojumi“, tačiau turėdamas omenyje ne tai, kad M. Katkus seka religiniu etiniu L. Tolstojaus mokymu, o tai, kad „mes drąsiai galime sugretinti jį kaip *gyvenimo menininką* su L. Tolstojumi, koks tas buvęs antroje savo amžiaus pusėje“²⁸ (pabraukta mano.— B. M.).

Tolstojininkų tarpe būta įvairių žmonių. Štai vienas, anot žinutės „Priekale“ (1936. Nr. 12), K. Juodviršis, vėliau tapo fašistinės žvalgybos agentu, išdavinėjo komunistus, kiti — vokiečių okupacijos metais — rizikuodami gyvybe, slėpė žydus. Vieni palaipsniui nukrypo nuo tolstojystės, dar kiti, pavyzdžiui, A. Kalendra, laikydamiesi tolstojiško nesipriešinimo blogiui smurtu principo, be laiko mirė. . .

Asmenys, propagavę religines etines L. Tolstojaus pažiūras Lietuvoje, neabejotinai susiaurino L. Tolstojaus paveikslą. Jie paprastai atmesdavo visą ankstyvąjį L. Tolstojų, mažai domėjosi jo menine kūryba. Akcentuodami „nesipriešinimo blogiui jėga“, dorovinio tobulinimosi bei visuotinės krikščioniškos meilės principus, jie, K. Korsako žodžiais tariant, „trukdė tikrai revoliuciniam judėjimui prieš buržuazijos diktatūrą, atitraukė nuo revoliucinės kovos ne vieną pažangų žmogų“²⁹.

Kita vertus, aštri kapitalistinės valstybės institucijų, tame tarpe bažnyčios, kritika, išreikšta tokiuose L. Tolstojaus veikaluose, kaip „Žodis dvasininkams“, „Atsakymas Sinodui“, buržuazinės Lietuvossąlygomis prisidėjo prie ateistinių bei socialistinių idėjų plitimo.

Pažymėtina ir tai, kad ši veikla, nors ir paženklinta smulkiaburžuazinės ideologijos žyme, buvo pirmiausia antibažnytinė ir antikapitalistinė. Taigi, tam tikra prasme Lietuvos tolstojininkų veikla buvo pozityvi ir vėta lietuvių kultūros bei visuomeninės minties istorijos tyrinėtojų dėmesio.

²⁷ Šio įdomaus susirašinėjimo dalis paskelbta LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbuose, „Literatūra“, XII(2) (rusų literatūra), Vilnius, 1969.

²⁸ „Lietuva“, 1928, Nr. 11.

²⁹ K. Korsakas, L. Tolstojus ir lietuvių visuomenė.— Kn. „Literatūrų draugystė“, Vilnius, 1962, p. 429.